

МРЕЖОВИЯТ ПОДХОД ЗА АНАЛИЗ НА МИГРАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ

Михаела Мишева¹

Увод – защо мрежите и миграциите?

Динамичното, технологично и мобилно съвремие създаде форми за общуване, които да отговарят на транснационалността и глобализацията: социалните мрежи. Науката не изостана от обществените промени и през последните десетилетия една от най-използваните теоретични концепции е мрежовият анализ. За разлика от другите социални теории – с акцент върху актьорите: лица, групи или цели общества, теорията на социалните мрежи разглежда и анализира ролята на отношенията между тези актьори и влиянието върху действия им. С какво са по-различни теориите на *миграционните мрежи*? Те се занимават основно с въпроса: „Защо миграциите възникват и продължават да съществуват във времето и пространството?“. Настоящата студия прави опит за отговор на следните въпроси: Как възникват в научното поле и какъв е аналитичният потенциал на мрежовите теории в миграционните процеси? Защо днес те са най-адекватният аналитичен подход към миграциите? Кои са теоретичните понятия, ключови за миграциите и тяхното изследване? Как мрежовият подход може да спомогне за интеграцията на имигрантите?

Разбирането за миграциите – като за мрежа свързваща хора, институции, политики и процеси, е представено на микро- и мезоравнище на анализа: семейство, близки и приятели (*англ.* „kinship“) и на макрониво: парични трансфери, информационни трансфери и миграционни политики. Използван е сравнителен анализ на два различни теоретични модела, третиращи миграциите („push and pull“, теорията за сегментирания трудов пазар) и мрежовите теории, с цел да се докаже твърдението за по-големия аналитичен потенциал и адекватност на мрежовия подход към съвременните транснационални миграционни процеси. Анализът е подкрепен с данни от: емпирично социологическо изследване на тема „Социални мрежи и социален капитал на имигрантите в България“, проведено в рамките на проект, финансиран по НИД на УНСС през 2014 г.; публикации на БНБ за емиграционните трансфери; изследвания на Световната банка за миграционните парични трансфери в определени държави, както и данни от Евростат.

Миграционните процеси са изключително многопластово явление, което налага някои изследователските ограничения. Настоящата студия е съсредоточена

¹ Михаела Мишева е доктор по социология, гл. асистент, научен секретар на кат. „Икономическа социология“, сл. тел.: 81-95-249, e-mail: misheva.mihaela@gmail.com

в полето на легалната миграция с цел работа, наричана трудова (англ. „labour migration“) или икономическа миграция в международен план. Поради тази причина тук не се разглеждат бежанските проблеми и нелегалната миграция.

Исторически план – защо се появиха мрежовите теории?

Социологическите дефиниции третираят явлението миграция като постоянно или временно преместване от едно общество, културно и икономическо обкръжение в друго, което е коренно различно и пространствено отдалечено, така че контактите между двете могат да бъдат единствено редки и с инцидентен характер. Най-често внимание се обръща върху това, че миграциите са: физическо движение, имащо определена цел; смяна на местоживеенето; преместване от една обществена група в друга, от едно в друго общество; промяна (смяна) на общественото и културното обкръжение. Следствие от тази промяна или преместване са и следните елементи на явлението „миграция“: период на престоя на новото място; разстояние между „приемствената територия“ – т.е. тази, която е цел на миграцията и „територията на произхода“ – т.е. територията, която е начална точка за миграционния процес; степен на прекъсване на контактите с „територията на произхода“; индивидуални черти на мигрантите като съзнателност, интелигентност, култура, опит; планиране на миграционния акт.¹

Международните миграции са явление старо като света и все пак то може да бъде поставено в определен хронологичен ред, особено що се отнася до икономическата миграция. Историята на международните трудови миграции може да бъде разделена на пет периода²:

1. **1500 – 1800 г., наричан меркантилен период.** Световните миграционни движения са доминирани от европейци, насочени към колонии. За период от около 300 г. европейците колонизират големи региони от Африка, Океания и Азия. Това са били главно жители на селата, малка група от чиновници, необходими да управляват новите земи и още по-малка група от предприемачи, които създават плантации за добиване на суровини, необходими на Европа за развитие на индустриалната икономика. Въпреки, че не е известен точния брой мигранти от Европа, те са били достатъчни, за да установят владение над голяма част от света..
2. **1800 – 1925 г., наричан индустриален период.** Миграционните процеси се подхранват основно от икономическото развитие на Европа и разпространението на индустрията в колонии. Според изследователи около 48 милиона мигранти напускат домовете си в индустриализираща се Европа и се насочват в търсене на по-добър живот и възможности към Америка и Океания. Около 40 % се насочват към пет дестинации: Аржентина, Австралия, Канада, Нова Зеландия и САЩ. Основните изпращащи нации са Англия, Италия, Норвегия, Португалия, Испания и Швеция, като всяка от

¹ Slany, K., 1995. „Migracje”, Wydawnictwo Naukowe”, Warsaw.

² Massey, D., 1996. „Worlds in Motion“, Clarendon Press, Oxford.

тях изпраща към миграционните дестинации сериозен дял от населението си.

3. *Период на ограничена миграция след избухването на Първата световна война до края на Втората световна война.* В този период САЩ за първи път въвеждат рестриктивна имиграционна политика. Голямата депресия спира миграционните движения през 30-те години на XX век. Периодът до 40-те години е белязан главно от бежанци и репатрианти. Основната му характеристика е, че има малко общо с икономическото развитие на Европа, за разлика от предходните периоди.
4. *Постиндустриален период – след 1960 г.* През този период миграционната картина в Европа драстично се променя. За разлика от предходните години, през които Европа е изпращащата страна – основно към колонните си, след 1960 г. миграцията става глобално явление. Европа вече не е основният „износител“ на имигранти. Мястото ѝ се заема от държавите от Третия свят, които изпращат мигранти както към Европа, така и към Америка и Азия. Важна характеристика на периода е, че имигрантите идват от страни в преиндустриален етап на развитие и се заселват в постиндустриални общества. Освен това имигрантската работна ръка в основните приемащи страни вече не е добре приета и много държави въвеждат имиграционни режими за ограничен достъп до трудовия си пазар.
5. *Период на глобалната миграция – след 1980 г.* Включва характеристики на предходните периоди и нови вълни от мигранти от Изтока на Запад, както и същественото влияние на разразилата се след 2008 г. икономическа криза. В някои страни – Ирландия, Италия, Чехия, спадът на потока от мигранти е около и над 25% през 2007 и 2008 г. Това е показателно за различния ефект на кризата в различните страни. В слабо засегнати от кризата страни (Австралия, Норвегия и др.) миграцията не само че не е намаляла, но дори се е увеличила. Във всеки случай миграцията продължава, но с малко по-ниски темпове. Прибавят се нови полета на дестинация – привлекателни за миграцията стават държави от Арабския свят: ОАЕ, Кувейт, Кралство Саудитска Арабия.

Днес миграциите представляват най-обсъжданата и проблематична тема на съвременна Европа. Според проф. Кр. Петков „Високият (в средносрочен план – необратим) интензитет на масови демографски премествания отправя сериозни предизвикателства към традиционните правни и институционални системи за регулиране на входящите и изходящите човешки потоци.“¹ Основните аспекти в тези процеси през XXI век са обхванати от Кастелс и Милър² в „Ерата на миграциите“:

¹ Петков, К., 2009. „Имиграция, идентичност и гражданство: българската ситуация и европейският контекст“, сп. *Социология*, кн. 2.

² Castels, S., M. Miller, 2003. *The Age of Migration*, The Guilford Press; Third Edition edition.

- Миграционните потоци стават все по-разнообразни поради глобализацията на миграцията и включването на все повече страни;
- Процесите стават все по-бързи по отношение на увеличаването на броя на мигрантите;
- Наблюдава се диференциация на миграциите в различни типове – трудова, семейна, търсене на убежище, образователна, като всеки тип има свои подкатегории;
- Феминизация на миграцията – все по-голям дял от мигрантите са жени, което ще доведе до появата на нови форми на трудова интеграция, защото жените и мъжете мигранти често имат различни занятия;
- Увеличаваща се политизация на миграциите.

В исторически план след 1980 г., когато към международните миграционни движения се добавят и дестинации в Азия, има вече имигранти второ и трето поколение в различните държави; тогава се появява теорията на мрежите, която надгражда предходните научни постижения с апробирането на интерперсоналните връзки. *Миграционните мрежи са структура от интерперсонални взаимодействия, които свързват мигрантите, экс-мигрантите (т.е. завърналите се в родината си емигранти) и не-мигрантите (т.е. тези които нямат намерение да емигрират) в страните на произход и в страните дестинации, чрез приятелски отношения и чрез споделяне на общия произход.* Под общ произход се има предвид една и съща територия на произход, език, обичаи и религия. Подобни мрежи увеличават вероятността за миграция, защото в действителност снижават нейната цена.

Като стойност на миграцията може да се определи цената на пътуването, търсенето на информация и разходите по намиране на работа, както и психологическата цена на напускането на семейното обкръжение и преместването в чужда среда. Всички тези стойности са по-ниски, когато потенциален емигрант има лични взаимоотношения с някой, който притежава вече миграционен опит. Миграционен опит е не само познаване на новата дестинация, но и възможност за даване на подслон, помощ при намиране на работа, налична информация за възможностите за пътуване, условия за легална и нелегална миграция в съответната страна, психологическа подкрепа в новата ситуация. Миграционните мрежи понижават стойността на миграцията и по този начин я улесняват и дори засилват.

В исторически план първите емигранти, напускащи страната си, нямат социални връзки, които да използват в новата държава дестинация. Пример за това са българските емигранти, заминаващи за САЩ в началото на XIX век, или първите български емигранти към Испания в началото на 90-те година на XX век. За тях емиграцията е с висока цена – те нямат контакти в новата държава, разчитат единствено на свои финансови средства и информацията, която могат да си набавят сами – за пазара на труда, за административните условия по легализиране на статута, за обичаите и спецификите на чуждата държава.

След „първата вълна“ на миграция цената на миграцията за „втората вълна“ емигранти, т.е. за роднините и близките в страната на произход, е относител-

но по-ниска. Според Масей, заради природата на приятелските структури и взаимовръзки на доверие, всеки нов мигрант създава социален кръг от хора в новата страна, т. нар. „поле на дестинация“. „Поле на дестинация“ всъщност е тази територия, чужда държава, град или село, към която е насочена миграцията – тази територия, към която емигрантът се стреми да достигне и в която цели да остане. В България съществува специфика на имиграцията и тя е дилемата дали за имиграционните групи страната ни е „поле на дестинация“ или е транзитна територия, през която само се преминава и се използва като своеобразен трамплин за достигането на „полето на дестинация“, т.е. територията, която е цел на миграцията и където мигрантите биха искали да се установят. В много от изследванията на имиграцията у нас този проблем е описан, а актуални данни от имиграционните процеси потвърждават транзитността на имиграционния процес. В този случай на разтягане във времето цената на миграциите става релативно по-висока поради необходимостта от поддържането на по-широки мрежи в три полета: на произхода, транзитното и дестинацията.

Както признава Е. Маркова „задачата да се теоретизира миграцията никак не е лесна и всякакви опити тя да бъде теоретизирана е малко вероятно да успеят да отразят реалността и живия опит на емигрантите, точно защото те са част от непрекъснато развиваща се и променяща се среда. Затова и ние признаваме, че до ден днешен няма една единствена и цялостна теория на международната миграция, която да може да обясни многообразния характер на явлението миграция.“¹ Миграционните мрежи са в момента най-адекватният модел за анализ на миграционни процеси, защото:

- Позволяват да видим миграциите не само като индивидуални решения на мигриращите, а и като общо следствие – продукт на междуперсонални интеракции, вградени в икономическата и политическа среда;
- Разкриват същността на съвременните миграционни процеси като „самоподдържащи се“;
- Уравновесяват микро- и мезоравнището на анализа – включват се поредица от субекти: семейство, приятели, работодатели.
- Позволяват внимание и към макроравнището: парични трансфери, информационни трансфери и миграционни политики;
- Миграциите се поставят в континуум, който да бъде анализиран чрез социалния капитал на участниците в миграционни мрежи.

¹ Маркова, Е., 2013. „Теории за международната миграция“, в: „Българската емиграция: теории, политики, емпирични изследвания“, колектив: В. Минчев, Е. Маркова, М. Мишева, И. Христова-Балканска, В. Гоев, Й. Калчев, Изд. Икопис, София.

Мрежовите теории в сравнителен план – предимства и недостатъци

За Масей¹ миграцията е далеч по-динамичен процес отколкото това, което икономическите теории могат да обхванат, защото има способността да се генерира от самосебе си, чрез социални канали. В резултат миграцията е станала независима от икономически фактори, които първоначално са я предизвикали, и в момента е следствие от социални структури, които увеличават вероятността за последваща миграция.

Според мрежовите теории в социологията на миграцията, когато в един момент се достигне до определен праг, *миграционният процес става самовъзпроизвеждащ се*, защото миграцията сама по себе си създава социална структура, която да я поддържа. Тази социална структура намалява стойността на всеки следващ миграционен акт на участниците в социалната миграционна мрежа. Някои от участниците в известен смисъл са дори принудени да емигрират от тази структура, което за бъдеще разширява групата от хора с приятелства и връзки в чужбина и, от своя страна, намалява още стойността на миграцията за нови групи, принуждаваща ги да мигрират и т.н. Веднъж започнал, процесът на международна миграция се развива във времето, докато мрежите се разпространят до такава степен в изпращащите страни, че всеки, който иска да мигрира, може да го направи.

Твърденията на мрежовите теории за миграция, че миграционният процес е самоподдържащ се, ги различава коренно от теориите за миграцията, които обясняват причините за явлението чрез взимане на решенията за миграция на микро ниво (англ. – micro level decision making) от всеки отделен индивид. Пример за търсене на причините за миграции на микро ниво е популярният модел на „отблъскващи-притеглящи фактори“ (*push and pull*), разработен от Е. Лий през 1966 година². „Изтласкващите“ фактори са събитие или характеристика, които карат хората да напускат територията на актуалното си местоживее – често това е родният дом и страната на произход. Като „изтласкващи“ фактори, влияещи на миграцията, се посочват дискриминацията, неуспехи в семейния и професионалния живот, безработица, ниско ниво на социалните услуги, климатични бедствия, диктаторски режим, субективно, вътрешно безпокойство, невъзможност за сключване на брак, граждански конфликти или война.

„Изтеглящите“ фактори са характеристика или събитие, които привличат към територията – цел на миграцията, притеглят хората да се преместят от една територия – страна, град или село, към друга. Като типични „изтеглящи“ фактори се посочват по-доброто ниво на услугите, климатът, по-висок жизнен стандарт, по-висок доход, спокоен обществен ред, икономическа и социална

¹ Massey, D., 1994. „The social and economic origin of immigration”, *Bulletin of the Inter-American Parliamentary Group on Population and Development*, <http://www.thesocialcontract.com/pdf/four-three/massey.pdf>.

² Lee, E., 1966. „A Theory of Migration”, *Demography*, Vol. 3.

стабилност, възможност за сключване на брак, географията, престиж на дадената територия – село, град или държава, незабавно отдалечаване от семейните проблеми, съществуването на роднини или приятели в територията – цел на миграцията, дори и съществуването или не на малцинствени групи (т. нар. „cultural diversity“) в територията – цел на миграцията. Според този аналитичен модел всеки мигрант калкулира стойността на собствения си миграционен акт чрез сравнение на двата вида фактори и сам взима решение дали да мигрира.

Какви са **основните недостатъци на този модел**:

Първо, допускането, че миграционният акт е изцяло рационален и индивидуализиран е необосновано, но това не е изключение в съвременните научни подходи. Според Марк Грановетер класическата и неокласическата икономическа теория е построена върху допускането за рационалното поведение, следващо индивидуалния интерес и в минимална степен подвластно на социалните взаимоотношения, което създава идеализирана ситуация на „мисловен експеримент“. Своят аргумент срещу тази идеализация Грановетер нарича „вграденост“ – поведението и институциите, които изследваме, са толкова ограничени от съществуващите социални отношения, че представянето им като независими би било груба грешка³. Действащите в социалното поле не бива да се мислят и представят като атомизирани индивиди. По този начин Грановетер се противопоставя на теоретичните бариери. Актьорите не се държат и не вземат решения извън всякакъв обществен контекст, нито пък робски се придържат към сценарий, писан от някого за тях. Техните целенасочени действия са вплетени в конкретни обществени отношения.⁴

Изследването на Грановетер за т.нар. силни и слаби връзки⁵ доказва ролята им за увеличаването на мобилността и силата на информационния поток. Грановетер класифицира връзките в социалните мрежи на силни и слаби според интензитета им (честота на контактите). Силни са връзките, които са с членове на семейството и с най-близки приятели, с които имаме чести срещи. Важното за силните връзки е, че те създават т.нар. клъстери, около които се „изплитат“ слабите връзки – това са връзките с колеги, съученици, приятели, с които имаме по-редки срещи, като най-слаби са връзките с хора, с които се срещаме най-рядко.

Грановетер изследва информационния обмен, който тече между двата вида връзки и стига до изключително интересни заключения. Индивидите, които поддържат широка мрежа от слаби връзки, имат достъп до по-широка информация. Голяма част от респондентите в изследването му заявяват, че поддържат контакт по-малко от веднъж годишно с човека, който им е дал информацията за работното място, на което са в момента, така че значението на слабите връзки е изключително важно – те спомагат за намиране на работа. Освен това, индивиди с широка мрежа от социални връзки – и то „слаби“, имат достъп до

³ Грановеттер, М., 2002. „Экономическое действие и социальная структура: проблем укорененности“, Экономическая социология, том 3.

⁴ Мирчев, М., 2011. „Текстове: покана за социология 2“, Изд. Асса-М.

⁵ Granovetter, Mark S. 1973. „The strength of the weak ties“, AJS.

информация от най-далечни кътчета на социалната система. Поради широката социална мрежа, която поддържат, и множеството слаби връзки в нея информацията „тече“ от най-различни, вкл. и отдалечени места. И не на последно място – общество, в което „слабите връзки“ са малко, е обречено на дезинтеграция и липса на доверие. Смята се, че поддържането на слаби връзки изисква инвестиции от време от страна на индивидите – липсата на такива инвестиции води до дезинтегритет на макрониво и обратно.

Миграциите не са следствие на индивидуални решения – те са „вградени“ в мрежата от социални връзки на мигрантите – между приятели и роднини в страните дестинация и в родината. Решението за миграция не е строго индивидуално, а следствие от обмен на информация в полето на мрежите и поради самовъзпроизвеждащия се характер на процеса, доброволността вече не е гарантирана. Дори и да калкулира всички фактори – изтеглящи и привличащи, и да калкулира стойността на миграцията, индивидът е в толкова широко поле от социални връзки, че се „вплита“ в решенията на интензивните взаимовръзки.

Второ, социологическите дефиниции на миграциите, според които контактите между двете обкръжения са инцидентни, биват разтърсени от широкото разпространение на информационните технологии. Технологиите позволяват „миграция“ единствено на труда, без физическо преместване на индивидите – работата по интернет, телеуъркингът позволяват на индивида да не напуска границите на родната си страна, но да работи за чужди работодатели, които нямат връзка, представителство държавата на произход на индивида. Днес контактите между семействата, приятелите и роднините на мигрантите са много по-чести, лесни и евтини, което означава, че мигрантите през XXI век имат много по-голям достъп до информация и миграционен опит отколкото своите предшественици.

Трето, големината на миграционните потоци между две държави не е толкова силно свързана с разликите в нивото на заплащане, защото какъвто и да е ефектът им върху миграцията, той е по-малък в сравнение с намаляването на цената на миграцията от миграционните мрежи.

Тук е необходимо да се отбележи, че теориите на мрежите не са единствени, проблематизиращи индивидуализацията и рационалността на миграционните решения. *Теорията за сегментирания трудов пазар* се отдалечава значително от рационалния индивидуализъм и твърди, че международните миграционни процеси са движени от специфични нужди на трудовите пазари в модерните индустриални общества. Основополагащ за това виждане труд създава Пиоре¹ през 1979 г. Според него международните миграции не са следствие от изтеглящи фактори в изпращащите страни (например ниски заплати или висока безработица), а от привличащи фактори в страните цел на миграцията, определяни като хронична и неизбежна нужда от чуждестранни работници. Тази присъща на модерните пазари, вградена в структурата им нужда, произтича от фундаментални характеристики на развитите индустриални общества и

¹ Piore, M. J., 1979. „Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies“ Cambridge, UK: Cambridge University Press.

техните икономики като структурната инфлация, естествения дуализъм между капитал и работна сила, демографски фактори и структурно-йерархични ограничения в мотивацията.

Критиките към модела днес са поради една съществена промяната на миграционните движения – според ООН през последните години половината от всички мигранти по света са жени¹. Това е фундаментална промяна в структурата на миграционните потоци, които до 80-те години на XX век са „резервирани“ само за мъже. Освен това моделът не обхваща увеличаващата се политизация на миграциите, която се изразява в широки законодателни мерки за регулация и в употреба на явленията от политиките в посока популизъм и заиграване с националистически настроения. Въпреки тези недостатъци, теорията за сегментирания трудов пазар е с голям епистемиологичен заряд и е една от най-широко използваните днес, редом с мрежовите миграционни теории.

Семейството – аналитичен фокус в миграционните процеси

Аналитичен фокус в мрежовите теории на миграцията представлява семейството, а не отделния индивид. Това позволява разкриването на основни характеристики на съвременните миграционни процеси поради няколко причини. **Първо**, днес хората мигрират заедно със семействата си, не поотделно. Всички членове на семейството могат да се преместят, още в самото начало или първият мигрирал член на семейството да събере роднините си в новата страна. Освен това, често семействата заедно взимат решение, кой член да мигрира или не. Бихме могли да определим като „семежна стратегия“ балансът между ресурсите и потребителските нужди на семейството и възможностите за трудови дейности или източници на ресурси в чужбина. Миграциите на едно цяло семейство или на негов член представлява такава „семежна стратегия“, която цели изравняване между нуждите на семейството и възможностите за разширяване на ресурсите: доходи и непарични блага. Миграцията в този случай може да е важен източник на доходи под формата на парични трансфери за членовете на семейството, които не са мигрирали.

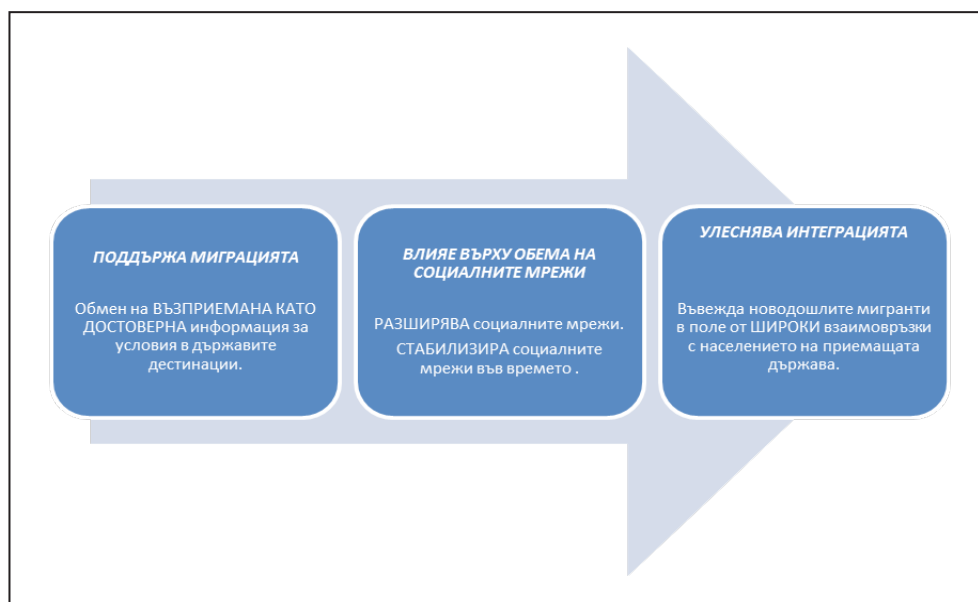
Второ, поради двете основни функции на семейството – изхранването на членовете му и социализацията. Те се отразяват върху семейната структура, склонността към миграция, както и нейната форма. Семействата могат да разпределят източниците на доходи чрез решения за миграция на един или повече членове от семейството. Тогава моделите на миграция зависят от източниците на ресурси, възрастта на членовете на семейството и половата му структура. Семействата със средни доходи са по-склонни да изпратят член на семейството да работи в чужбина, отколкото семейства с високи доходи. За едно нуклеарно семейство вероятността да мигрира е много по-малка в сравнение с разширеното семейство поради това, че при семейство с повече деца отколкото възраст-

¹ United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), Trends in International Migrant Stock: The 2008, <http://esa.un.org/migration/index.asp?panel=1>.

ни няма кандидати, на които да се определи ролята на емигрант. Изследвания на Дъглас Масей сред мексиканската емиграция в САЩ показват, че по-вероятна е миграцията на бащи на малки деца, отколкото на млади необвързани или скоро задомени мъже – поради увеличените финансови потребности на семейството. Миграциите не са случайни движения на бедни хора, а по-скоро пресметнати действия, които целят облекчаването на икономическия натиск върху цялото семейство. Като социализираща форма семейството съхранява и предава във времето културни образци и ценности относно склонността към миграция. Тези ценностни модели могат да са проемиграционни или антиемиграционни и да влияят съществено върху миграционните процеси. Семействата изграждат и предават норми за характера на миграцията, очакваното поведение на мигриралите и степента на взаимопомощ между членовете.

Трето, географската дисперсия на роднинските връзки позволява обмен на информация, възприемана като достоверна от социалната мрежа на мигриралите, и по този начин влияе върху миграционните процеси. Роднините в емиграция са част от семейството и се очаква те да помагат чрез парични трансфери или с информация – при намиране на работа или подслон за вероятни следващи емигранти от семейството. По този начин те инициират и поддържат миграциите.

С течение на времето мрежовите характеристики се променят от факта на създаване на семейство или събиране на семейството и поради тази причина то може да бъде изведено като интеграционна призма в мрежовия подход.

Фигура 1. Функции на семейството в миграционния процес

Семейството е ключов елемент в миграционните процеси, защото е връзката между структурните фактори, семейните стратегии и социалните мрежи. Миграционният процес се задвижва, когато семейството стане част от социалните мрежи, доставящи информация за условията на живот в чужда държава и по този начин стимулира взимането на решение за миграция. Одобрителното възприемане на миграцията от страна на роднините като прогрес, позитивно развитие за човека, спомага за взимането на решение за миграция. Съществуването на положителни оценки за миграцията в семейството и роднинския кръг стимулира миграционния процес.

Данните от теренно изследване в проект „Социални мрежи и социален капитал на имиграцията в България“¹ потвърждават *значимата роля на семейството за вземане на решение относно емиграцията. Обект на изследването са чужди граждани на страни – нечленувачи на Европейския съюз, пребиваващи легално в страната не повече от 5 години. Възприема се официалната дефиниция на ЕС за имигрант и съответно в определението в българското законодателство. Времето ограничение се налага поради необходимостта да се отдели „новата имиграция“ в България от традиционните диаспори. Това отделяне е наложително в изследването, тъй като двете групи имат базисни различия в степента на интеграция, причините за миграция и отговарящите им проблеми. „Новите мигранти“, които са от различни държави на произход – основно това е Китай, а също и страни от Близкия и Средния Изток, от които техни роднини, познати или съграждани вече са се установили в България.*

Таблица 1. Оценка на твърдение за взимането на решение за миграция (всички респонденти)

<i>Решението да емигрирам беше взето заедно с моето семейство</i>	Брой	Относителен дял
Напълно съгласен/а	59	40,4
Донякъде съгласен/а	41	28,1
Нямам мнение	8	5,5
Донякъде несъгласен/а	7	4,8
Напълно несъгласен/а	21	14,4
Не отговорил	10	6,8
Общо	146	100,0

¹ Проект, финансиран по НИД на УНСС. Изследването се проведе през септември-октомври 2013 г. – като част от проект „Социални мрежи и социален капитал на имигрантските общности в България“. За целите на изследването са обработени 146 анкети и са проведени 6 дълбочинни интервюта. Информация за проекта и теренното изследване са достъпни в интернет: <http://mishevamihaela.wix.com/imigrantbg>.

Значението на семейството при взимане се признава безусловно от малко над 40% от участвалите в изследването имигранти, донякъде съгласни са 28%.

Според данни от представително изследване на агенциите „Скала“ и „Алфа Рисърч“, „Интеграция на имигрантите в Южен централен район“, ¹ 58% от запитаните живеят в България заедно с цялото си семейство. Само 13% са без цялото си семейство, а за 9% част от семейството им не е в България. 19% заявяват, че нямат семейство. Според данните от същото изследване най-голям е дялът на четиричленните семейства – 30% от респондентите са посочили 4 човека на въпроса „От колко души се състои Вашето домакинство?“.

Още за семейната вграденост на миграционните решения сред изследваните имигранти говори преобладаващият положителен семеен ценностен модел за емиграция. Роднините на мигрантите възприемат факта, че са емигрирали, като прогрес и успешно развитие.

Не на последно място е очакваната помощ от емигриралите към останалите от семейния кръг. Това потвърждава съществуването на *одобряващи миграцията ценностни модели*. Сред икономическите имигранти в изследването положителната оценка на семейството се засилва – 53% споделят, че според семейството им миграцията към България е прогрес и за 20% е изпълнение на дълг.

Фигура 2. Оценка на миграцията от страна на семейството на икономическите имигранти в България-2013 г. (всички респонденти)

¹ Изследване на „Скала“ и „Алфа Рисърч“ по проект „Изграждане на капацитет и утвърждаване на добри практики в Южен централен район за интеграция на граждани на трети страни“, юни 2012 г.

Освен възприемането на миграцията като положителна, според икономическите имигранти в изследването сред семейните мрежи тече информация относно състоянието на пазара на труда и възможностите за работа. Според 52% от имигрантите в изследването те са избрали страната ни защото *предварително са имали информация от близки и роднини за възможностите за работа тук*. Специфика на информацията, обменена между роднини, е възприемането ѝ като високо достоверна. В комбинация с одобрението на миграцията като действие, водещо до прогрес в развитието на член на семейството, това може да представлява силен двигател на миграционния процес.

Емигрантски парични трансфери в мрежовата перспектива

Обратната страна на потока от информация и хора от приемащи към изпращащи държави са паричните трансфери. Паричните трансфери използват и поддържат социалните мрежи и се изпращат от работещите емигранти към членове на семейството и близки приятели в страната на произход. Един от съвременните изследователи на паричните емиграционни трансфери – Р. Лукас, твърди, че нарастващите в резултат на паричните преводи доходи могат да доведат до нарастване на доходите за други семейства поради увеличеното потребление на стоки и услуги, което води до създаването на работни места¹. Има много изследвания относно използването на паричните преводи не само за потребление, но и за инвестиране: в образованието, закупуването на жилища и земя, които са признати форми на инвестиции.

Една от характеристиките на миграционните трансфери, свързана със социалните мрежи, е тяхната устойчивост. Тя е следствие както на семейните стратегии за продължителност на миграцията, така и на използването на социалните мрежи на трансфер на средства. Паричните трансфери са вид компенсаторен механизъм, който социалните мрежи задействат за балансиране на миграционния процес. В посока заминаващи това са мигрантите и комплекс от проблеми за изпращащата държава: намаляване на работната ръка, „изтичане на мозъци“, обезлюдяване на територии. В обратна посока са паричните трансфери с позитивно финансово отражение върху голяма част от населението в изпращащата държава.

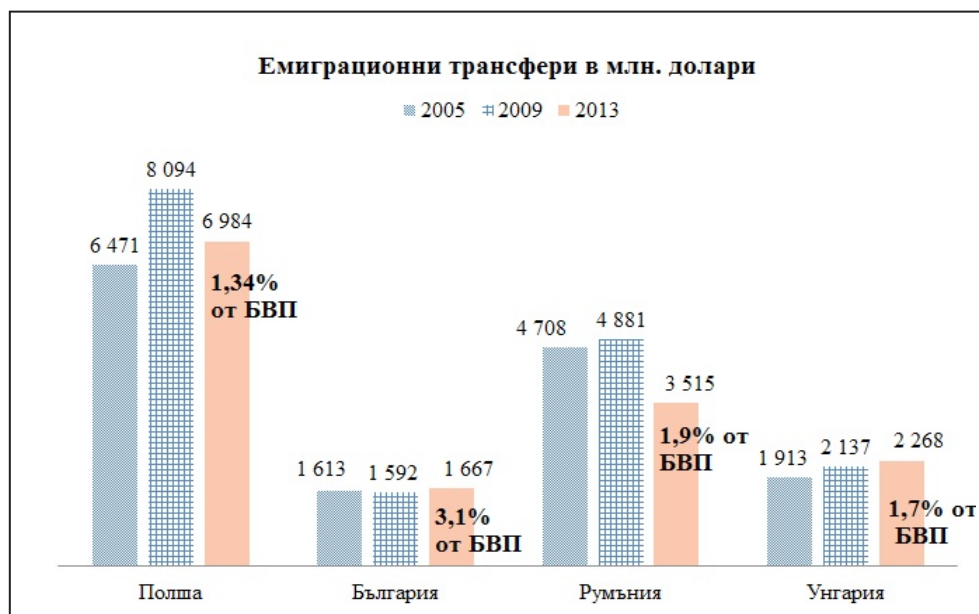
Оценка на равнището на трансферите към частни лица в България е правена на макрониво и чрез дълбочинни интервюта на емигрантите, с разглеждане на отделни случаи и др.² Началото на регистрацията на паричните трансфери от българската емиграция в платежния баланс на България е през 2000 година. За периода 2004-2010 г. българите, които живеят зад граница, са изпратили близо

¹ Katseli, L., R. Lucas and T. Xenogianni, 2006. 'Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know?' Development Centre Working Paper No. 250, OECD, Paris.

² Веселин Минчев, Венелин Бошнаков, 2007. „Ефекти, профил и поведение на завръщащите се емигранти в България“, в „Студии за ускорено развитие на българската икономика“, ИИИ при БАН.

3.740.6 млрд. евро към България. Съгласно някои неофициални данни, паричните трансфери на емигрантите са били между 30 и 40% по-високи в сравнение с официално регистрираните данни.

Само за периода от октомври 2005 г. до октомври 2013 г. българската трудова миграция е изпратила на своите близки нетна сума от парични трансфери, равняваща се на 14 465 млн. евро.¹ Обемът на паричните трансфери от емигрантите към България е по-стабилен и по-значителен от преките чуждестранни инвестиции и усвоените пари по еврофондовете, взети заедно. През 2013 г. паричните трансфери са 3,1 % от БВП, а преките чуждестранни инвестиции 2,5% от БВП². Дори кризата не намали емигрантските трансфери – както към България така и към повечето държави в Източна Европа.

Фигура 3. Емиграционни трансфери – сравнителен план

Съществената разлика, която е видна от графиката, е, че сред държавите, с които сме свикнали да се сравняваме, България е с най-голям дял от БВП на емиграционните трансфери, въпреки по-многобройната полска емигрантска диаспора. Трансферите са силен компенсаторен механизъм за нашата икономика, което хипотетично (тъй като има малко емпирични данни по въпроса за миграционните мрежи на българската емиграция) означава и стабилни миграционни мрежи, които са устойчиви и – имайки предвид самоподдържащия се

¹ Източник БНБ и Световна Банка.

² „Икономически преглед“, издание на БНБ, 01.2014 г.

характер на миграционния процес, задвижван от мрежите, той е също с устойчива тенденция за страната ни.

В анализа си на миграционните трансфери Р. Лукас посочва и някои негативни страни на емигрантските трансфери на макроикономическо ниво: паричните преводи може да увеличат натиска върху цените в посока тяхното нарастване – чрез нарастване на потреблението, голяма част от което се задоволява чрез внос, което пък, от своя страна, води до търговски дефицит и дефицит по текущата сметка. В допълнение на това паричните преводи могат да доведат до вливане на чуждестранна валута и да причинят действително покачване на обменния курс.

Миграционните мрежи осветляват и друг аспект на миграцията, важен за страната ни, а именно имиграцията – потокът на чужденци към България. Имигрантите в България са ползотворни като проводник на чуждестранни инвестиции чрез своите социални мрежи и предприятия. Профилът на икономическите имигранти в страната разкрива активни на пазара на труда млади хора, които са склонни да разработват свои фирми, за да подсилят пълноценното си участие си в този пазар. Има много изследвания и в Европа, и в САЩ, които показват, че нивата на предприемачество сред мигрантите са много по-високи отколкото в държавите дестинации. Вече съществуват консултантски бюра, специализирани в подпомагането на имигранти в техния нов бизнес. Пример от Европа, Хелзинки – „EnterpriseHelsinki“ е компания на кметството, съветваща как да развие или уголемите бизнеса си. Изследване от миналата година сочи, че 35% от клиентите ѝ са имигранти. Това заинтересувало градската управа на града, която прави свое изследване по темата на имигрантското предприемачество, според което фирмите на имигранти имат по-дълъг живот от тези на предприемачи финландци. Вследствие „EnterpriseHelsinki“ организира курс за безработни имигранти с идеи за бизнес. В резултат на тази и други инициативи до 2011 г. са стартирали 270 нови предприятия на имигранти, като 40% от ползващите услугите на „EnterpriseHelsinki“ са жени.

Стимулирането на предприемачеството – нови и вече съществуващи фирми, има широк спектър от благоприятни ефекти върху икономиката на страната домакин и за интеграцията на имигрантите: увеличаването на действащите имигрантски предприятия със сигурност ще намали безработицата сред имигрантите, защото ще се наемат хора от националната общност; повишаването на заетостта сред имигрантските общности повишава величината на данъците и осигурителните вноски, събирани в бюджета, повишава интеграцията им в обществото чрез един от най-сигурните канали – пазара на труда; наетите, работещите имигранти разширяват и социалните си мрежи – още един фактор за по-добра интеграция. Осъзнаването от страна на държавата на тези факти се случи и в САЩ през 2012 г., когато се приеха законодателни промени в имиграционната политика, според които всеки имигрант има право на кредит за стартиране на собствен бизнес.

Миграционните политики – ограничения или интеграция?

Мрежовата перспектива към спецификата на причините за миграция и факторите, поддържащи този процес, има потенциал да разкрие и още аналитични нива: напр. това на политиките за миграция. Социалните мрежи са движеща сила в процеса на взимане на решение за миграция, но и в процеса на установяване и интеграция на имигрантите.

Нека първо да разгледаме какво може да се случи, ако тези движещи сили се negliжират и не се вземат под внимание при правенето на миграционна и интеграционна политика. Неокласическата икономическа теория за миграциите е база за развитието на имиграционните политики на повечето западни държави до 90-те години на XX век. Твърдението, че имигрантите пристигат в държавите-цел, за да получават по-високи заплати и да се влеят на пазара на труда е повлияло изключително много и на общественото мнение по този въпрос. Програмите за квотен внос на работна ръка в Европа и в САЩ от 50-те години на XX век са за серия от официални договори за внос на евтина работна сила. В Западна Европа това са основно договори на Турция и Сърбия с Германия, а в САЩ – The Bracero Program (от исп. „bracero“ – работник, който използва ръцете си) между САЩ и Мексико от 1942 година.

Теоретичното допускане при разработването на тези програми е неокласическата парадигма, че миграцията е временно явление и с прекратяване на договорите и изчезване на „pull“ факторите миграцията ще престане и наемните работници ще се върнат у дома. На практика тези програми създават социални мрежи, които поддържат миграцията и я увеличават. Те улесняват задвижването на миграцията и институционализират процеса, което спомага за неговото самоподдържане. Семействата на мигриралите се включват в интерперсонални миграционни мрежи и теоретичните допускания се оказват фалшиви, защото работниците не само не се връщат у дома, а улесняват миграцията и на свои роднини и приятели.

Миграцията към европейски държави като Германия, след периода на внос на работна ръка, продължава и до днес и се поддържа от социалните мрежи на „гастарбайтерите“ от Сърбия и Турция. Изследвания на мексиканската имиграция в САЩ показват същата тенденция: дори след промяна на структурни фактори – в случая прекратяване на междуправителствените споразумения, миграцията се поддържа и продължава в семействата на вече мигриралите мексиканци в САЩ. Изследователи наричат първите участници в програмите за внос на работна ръка „край на верига“, по която тече процес на миграция, емиграция, завръщане и пак миграция¹. Те не само придобиват миграционен опит и стартират постоянна миграция на роднините си, а също така създават социални мрежи с местното население, което още повече улеснява миграцията.

Испания е пример за опит в квотния подход в миграционната си политика. Испанската квотна система за достъп до пазара на труда представлява паралел

¹ Massey, ...

на испанската система за даване на разрешителни за работа. Страната е експериментирала с подобни квоти, за да отговори на недостига в определени сфери на пазара на труда. Такива квоти са представяни през годините 1993-1995, 1997-1999 и 2002. Квотната система има един страничен ефект – въпреки че е разработена като отговор на потребности на локалния пазар на труда, много нелегални имигранти виждат в нея възможност за легализация на престоя си. Повечето от молбите за работни места в квотната система са от недокументирани имигранти, които са вече в Испания.

През 2002 г. квотната система е реформирана, по подобие на съществуващия в България „пазарен тест“, т.е., когато се обявява свободно място, първо се проверява националният пазар на труда и ако няма безработни, които да го заемат, се канят чужденци. По този начин недокументираните имигранти не могат да се възползват от системата. Развитието на квотната система за достъп до труда на Испания е показателно за факта, че първоначално усилията на миграционната политика са били насочени към контролиране на имигрантските потоци и борба с нелегалната имиграция, но в последствие интегрирането на имигрантите става все по-значим приоритет. В момента имиграцията се превръща в ключов политически и социален въпрос, решаването на който е първостепенна задача за страната.

Проблемът с провалената интеграция¹ на имигрантите в Германия се определя като следствие от грешни теоретични допускания, базирани на неокласическата икономическа перспектива в миграциите. Според М. Буравой тези програми за внос на работна ръка обричат трудовите мигранти на сегрегация и пълна невъзможност за интеграция. Те стимулират създаването на етнически гета и игнорират мигрантите като хора, като действащи лица в процеса, подчинявайки ги на структурни и институционални сили като пазара и правителствени организации². Игнорирането на социалните мрежи в тези програми води до гетоизацията на имигрантите, до грешни допускания, че имигрантите ще се завърнат в страните си след края на програмата.

Миграционната политика на Европейския съюз днес е възприела до в известна степен мрежовата перспектива под формата на цялостен подход, съчетаващ изискванията на пазара на труда в държавите членки, с политиките за прием и интеграция. Политиките са насочени към улесняване на участието на имигрантите (в документите изрично се посочват имигранти-работници) в икономиката, социалния и политическия живот с оглед тяхното интегриране. Пре-

¹ През октомври 2010 г. – на среща с младежката организация на управляващата Християндемократическа партия в Потсдам, Ангела Меркел подчерта, че: „През 60-те години, западногерманските власти призоваваха чуждестранните работници да идват в страната и, ето че днес милиони от тях вече живеят тук. Тогава се samozалъгахме, разчитайки, че те няма да останат в Германия, а ще се върнат в родината си. Това обаче се оказа безкрайно далеч от реалността.“.

² Burawoy, M., The functions and reproduction of migrant labor: comparative material from Southern Africa and the United States, AJS, volume 81, nr. 5, стр. 3-5.

дизвикателствата пред подобна политика според мрежовия подход са доколко трудовите пазари и общественото мнение ще „издържат“ на наплива, тъй като политиките всъщност възпроизвеждат имиграцията. Правят я „самоподдържаща се“ и я стимулират. Пример за такова „поддържане“ на процеса е Директива 2003/86/ЕО на Европейския съвет от 22 септември 2003 г. относно правото на събиране на семейството – част от интеграционната политика на ЕС. Според нея държавите членки са длъжни да предоставят на жените мигранти, които влизат в Европейския съюз в рамките на споразуменията за събиране на семейството, правен статут, който е независим от този на техните съпрузи. „С цел да се създаде истински интеграционен инструмент в обществото, в което дългосрочно пребиваващият се е установил, последният следва да се ползва от равнопоставеност с гражданите на държавата членка по отношение на широк диапазон от икономически и социални области.“¹

Международният сравнителен индекс MIPEX (Migrant Integration Policy Index), обединява 148 индикатора за политики за интеграция на имигранти в 27 държави – ЕС, плюс Австралия, САЩ и Канада. MIPEX определя на България 41 от общо 100 точки за високи стандарти имиграционното законодателство и политика². Подобен род индекси и рейтинги се произвеждат за различни области в България и имат своите недостатъци, най-често познати на самите автори на индексите³. Въвеждането в практиката на подобни аналитични инструменти може да се разглежда като прилагане на мрежовия подход при конструиране и оценка на миграционните политики. Въпреки методологическите им ограничения, те дават база, с която да се съизмерят законодателите в определено поле. MIPEX се фокусира върху интеграцията на имигрантите в сравнителен аспект на следните области: мобилност на пазара на труда; събиране на семейства; образование; политическо участие; дългосрочен престой; натурализация; антидискриминация. Всеки използван индикатор в рамките на тези политики е свързан с въпрос, като за всеки въпрос има 3 възможни отговора. Например, в областта „Политическо участие“ един от индикаторите е „Имат ли право гражданите на трети страни да гласуват на местни избори?“, а възможните три отговора са⁴:

- *Най-висок стандарт* (дава максимален брой от 3 точки): Имат равни права с тези на европейските граждани или е налице изискване да са пребивавали в приемащата страна 5 или по-малко от 5 години;
- *Среден стандарт* (2 точки): Съществува изискване да са пребивавали повече от 5 години в приемащата страна, съответно има други законови изисквания, специфични регистрационни процедури или това право може да бъде упражнявано само в някои общини на местно ниво;

¹ Директива 2003/109/ЕО на Съвета от 25 ноември 2003 г.

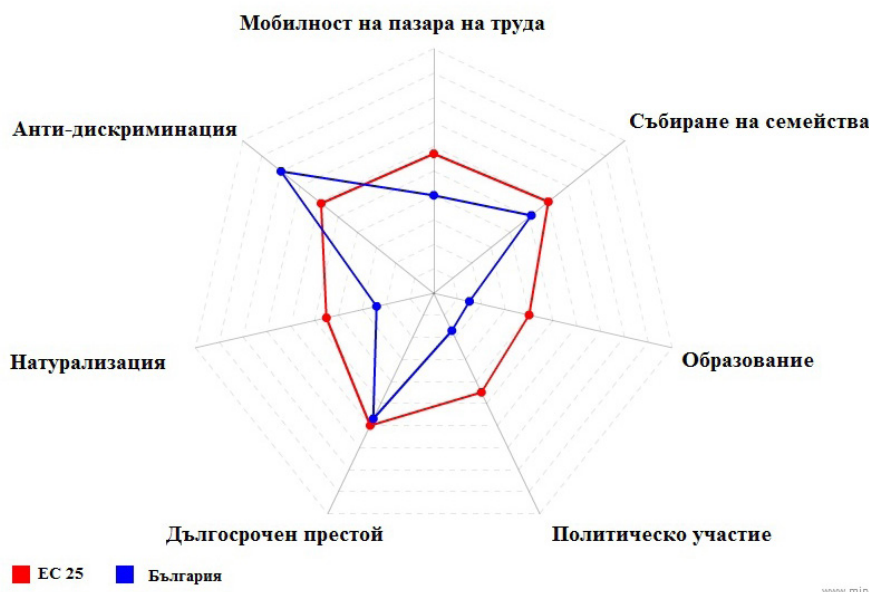
² <http://www.mipex.eu/key-findings>.

³ Ганев, Г., 2005. „Корупция в съвременна България: аналитичен обзор“, гл. VII.

⁴ Ванкова, З., 2012. „България в международния индекс за интеграция на имигранти“, *Социологически проблеми*, 1-2.

- *Най-нисък стандарт* (1 точка): Гражданите на трети страни в дадената държава нямат право да гласуват на местни избори.

Максимален брой точки се дава, когато политиките отговарят на най-високите стандарти за равно третиране, а две или една точка – при възпроизвеждане на по-ограничителни разпоредби от директивите на ЕС или от националната практика, или при липсата на политики по конкретен индикатор.

Фигура 4. България и ЕС в политиките за интеграция на имигранти според MIPEX, 2010 г.

Ако се съизмерваме с европейските „отличници“ в индекса: Швеция 83 т., Португалия 79 т., Финландия 67 т., Холандия 68 т., нашите 41 т. са в дъното на индекса – 4 позиции преди страните с най-неблагоприятна имиграционна политика – Латвия 31 т., Кипър 32 т. България получава най-ниска оценка за политиките в образованието 15 т. и най-висока за антидискриминация – 80 т.

Един от иновационните проекти в областта на интеграцията на имигранти, който отчита в теоретично отношение мрежовата теория, е „Opencities“ – Отворени градове. Стартирал 2008 г., той вече обединява над 15 европейски града, които си поставят за цел да подобрят интеграционната атмосфера в града, като по този начин се възползват от притока на международни имигранти и работна сила. Според създателите на концепцията Opencities, градовете могат и оказват влияние върху степента на своята отвореност и могат да се възползват от притока на международни мигранти. Докато някои от факторите, които обуславят отвореността, са извън прекия контрол на градовете, много други фактори са непосредствено под контрола и влиянието на градските управи: идентичността

и характера на града; предлаганите образование, жилищни условия и културни ценности; видът на практикуваната местна демокрация и насърчаваните форми на участие, и др.¹.

През 2013 г. все повече кметства на европейски градове разработват специализирани програми за интеграция на имигрантите. Политиката „слиза“ една стъпка по-надолу към локалното от стратегическите документи на национално ниво. И тъй като миграциите са насочени основно към градовете, това е един обещаващ подход, който при обмислени действия и популяризация би имал бъдеще. Авторите на проекта подчертават силата, която имат градовете в свързването на хората и обмена на знания и капитал, което те смятат за ресурс, който може да се оползотвори в бъдеще. Под „отвореност“ в градовете те разбират как и доколко градовете осигуряват достъп за идеи и хора, как и доколко дават възможности чуждестранните общности да се интегрират и да участват в живота на града. Иновативността на идеята е в отдалечаването от задържане, контрол или ограничаване на имигрантските потоци и фокусиране върху привличането, даването на възможности, привлекателността, ниските бариери пред достъпа. Прозира ясно разбирането, че миграционните потоци са съставени от човешки и финансов капитал, който може да е стимул за развитието на града при добро управление.

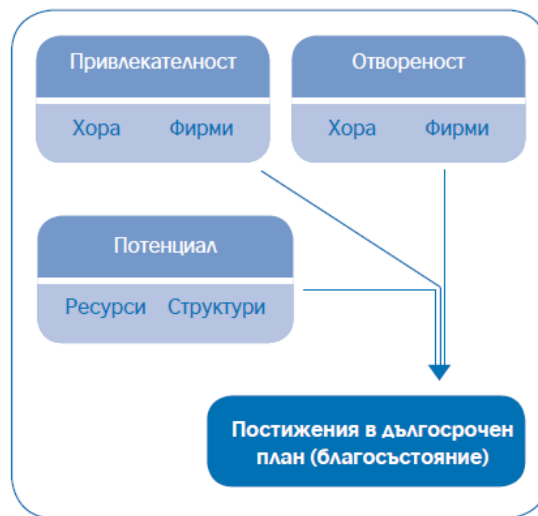
Примерите които могат да се дадат на градове, в които над 25% от жителите са родени в друга държава и те са отворени за това (т.е. привличат още чужденци, инвестиции, местните жители се чувстват добре там и градът просперира), са Амстердам, Лондон, Франкфурт, Ванкувър, но също и Медина, Маями, Ню Йорк, Дубай. Отворените градове, които привличат международни имигрантски общности, установяват, че са способни да придобият множество умения, които им позволяват да:

- Създават по-голяма критична маса от хора, която подкрепя публичната инфраструктура и частните услуги.
- Привличат конкретни набори от умения, необходими за икономиките на градовете във водещите сектори и за функционирането на важни услуги.
- Подпомагат икономическа интернационализация и специализация;
- Насърчават градивна/културна, космополитна среда, която е привлекателна за новатори, инвеститори, посетители и жители².

¹ Разбиране за ОТВОРЕНИ градове, Британски съвет:

http://www.opencities.eu/web/download/understanding_opencities_bg.pdf.

² Пак там.

Фигура 5. Концептуална рамка на „отвореността“ и дългосрочните постижения от нея.

Концепцията на „отвореност“ на градовете е близка в теоретично отношение до социалния капитал, особено в разработването на ресурсите които миграционните общности притежават. Това е градивен елемент, който някои градски управи са въплътили в планове си за развитие, даващи вече положителни резултати. Например Мадрид през 2008 г. приема „План за социално и транскултурно местно съжителство“, чиито цели са определени като „подпомагане на институционалния напредък на общинско ниво за приемането на имигранти, осигуряване на по-добър достъп до социални права и ресурси за имигрантите и подобряване на съвместното съжителство между испанци и чужденци с оглед създаването на динамични и хармонични околности и квартали.“. Създадени са служби, които се намират близо до имигрантските общности за консултация, помощ при намиране на работа, организиране на езикови курсове, ориентация за адресно настаняване и др. Градът активно кандидатства и е домакин на множество интеркултурни фестивали. Разбира се бюджетът, който подкрепя Плана, е приблизително 8,5 млн. евро, като около 3,1 млн. евро са насочени за човешки ресурси, 3,9 млн. – за съществуващи проекти и 1,4 млн. – за експлоатационни разходи. Община Мадрид за последните две години отбелязва намаляване на безработицата до най-ниската в Испания и увеличаване на БВП с 1,8% – с 0,2% повече от националния БВП.

Наличието на градски стратегии за интеграция на имигранти е от изключителна важност при евентуална реакция на засилен миграционен натиск или бежанска вълна, защото при имиграцията проблемът е наполовина решен с узаконяването на статута на пристигналите. Следващите стъпки в интеграцията на имигрантите, особено на пазара на труда, са от изключителна важност за благоприятното развитие и най-вече за оползотворяването на миграционния натиск.

Миграция и социален капитал – възможност за интеграция?

Интеграцията като понятие в контекста на имиграцията и мрежовия подход може да се разглежда през няколко призми. Едната е икономическата и социалната конвергенция между имигрантите и местните жители. В тази област можем да използваме различни статистически измерители – ниво на безработица, заетост, работна сила, средни доходи, ниво на образование, видове и количество притежавана движима и недвижима собственост, раждаемост, избирателна активност, участие в НПО. Всички подобни индикатори трябва да отразяват факта, че имигрантите не изоставят своите културни модели и ценности.

По-широката призма на интеграцията е акултурализацията в смисъл на приемане на чуждите културни ценности, поддържане на поведение в унисон с ценностите на приемащото общество. И двата подхода важат в случаите на дълготрайно установяване на имигрантите в приемащата държава и само за легалната миграция. Интеграцията на имигрантите в новата държава и в двата случая се влияе от връзките с местните групи и хора, а участието в живота на местната общност се улеснява от социалните мрежи. Те са особено важни в първите месеци на миграцията от гледна точка на предоставяне на подслон, храна, информация за свободни работни места, преводи на информация за важни здравни услуги, както и емоционална подкрепа и отдих.

Миграционните мрежи на мигрантите – от гледна точка на процеса и интеграцията, позволяват пресягане към аналитичния потенциал на понятието социален капитал. В основата на концепцията за социален капитал стои социалното взаимодействие между индивидите и различни групи формални и неформални мрежи, заедно с техните норми, ценности и социални добродетели, които имат определена добавена стойност и могат да стимулират различни социално-икономически процеси. Дефиницията за социален капитал е разнобразна, според авторското поле. Всъщност, говори се за човешки капитал на микроново, социален – т.е. общостен, и за организационен капитал. Ако трябва да се прави обзор на основните автори в това проблемно, тематично и понятийно поле трябва да се тръгне поне от Адам Смит и Карл Маркс, Макс Вебер и Ортега-и-Гасет; след това да се премине през първите, които използват термина „социален капитал“ – Джон Дюи и Лида Хофман, да се отчете фундаменталният принос на Пиер Бурдийо и Гари Бекер, на Глен Лури, на Джеймс Коулман и Роберт Пътнам, на Дъглас Норт и Манкер Олсън¹. В емпирично отношение е необходимо да се отчетат и изследванията на социалния капитал от Световната банка, които тя провежда от 1996 година. Международната институция дефинира микро- и макроравнище в изследванията си на социалния капитал, като определя оценката на ефекта на социалния капитал върху ефективността на проекти².

¹ Ракаджийска, Т., 2009. „Социален капитал ...“ в: Колев, Б., М. Стоянова, С. Тодорова, „Културни адаптации на българския бизнес в процеса на евроинтеграция“, УИ „Стопанство“.

² Krishna, A., Shrader E., 1999. Social Capital Assesment Tool, World Bank.

Общото в дефинициите може да се сведе до „определянето му като социални отношения, изградени на принципа на доверие и реципрочност“¹. Джеймс Коулман илюстрира това с два примера. С реципрочност и високо доверие се характеризира общността на търговците на диаманти в Ню Йорк заради почти пълната си ендегенност, което позволява диаманти, струващи милиони, да се поверяват на член на общността за оценка или продажба, без страх от кражба.

Разлики в нивата на доверие и кохезия между общностите на Детройт и Йерусалим карат млада майка да емигрира, защото смята, че децата ѝ ще имат по-голяма свобода и сигурност на улиците в Йерусалим отколкото в Детройт. В Йерусалим кварталните общности са сплотени и солидарни, с високи нива на общностно доверие, което помага при отглеждането на деца. Например, ако някое дете излезе да играе на улицата, дори през няколко пресечки, ще има познат или съсед, който да наблюдава детето и обкръжаващите го хора. Социалният капитал е промяната в отношенията между хората, която спомага за възникването действие. Спецификата на социалния капитал не се дължи на междусубектни отношения по повод на определен вид дейност, а на самата съвместна дейност, на отношенията, които се осъществяват между тези, които я изпълняват. Според В. Стоилова генезисът на социалния капитал трябва да се търси в осъзнатата несамодостатъчност на отделния индивид².

Социалният капитал има няколко форми според Коулман:

- Помощ от общността;
- Очаквания, надеждност на структурите, доверие;
- Информационни канали.

Още според П. Бурдийо³ обемът на социалния капитал, с който разполага даден човек, зависи от размера на мрежата от социални връзки, в които той е включен и участва и които той може да мобилизира при нужда. Мрежите според него са плод на интензивна „социална работа“ в смисъл на комуникация и поддържане на контакти. Бурдийо придава голяма важност на ритуалите, не малка част от които са свързани с промени в личностния или групов статус. Мрежата от връзки е необходима, за да се съхраняват дългосрочни и полезни отношения – именно чрез тях се съхраняват материалните и символните придобивки.

Преплитането на социалния капитал, миграцията и интеграцията на имигранти и социалните мрежи може да се опише с метафората на мелницата. Социалният капитал е водата задвижваща и проникваща през всички части на миграционния процес и в резултат от „дебита“ основният резултат – интеграцията, е брашното, независимо дали пълнозърнесто, или ситно смляно. „Дебитът“ на социалния капитал е степента, в която той се използва от институциите на приемащото общество като интеграционен ресурс. В тази терминологичната метафора

¹ Ракаджийска, Т., 2009. „Социален капитал ..“ в: Колев, Б., Т. Ракаджийска, М. Стоянова, С. Тодорова, „Културни адаптации на българския бизнес в процеса на евроинтеграция“, УИ „Стопанство“.

² Стоилова, В., 2012. „Човекът и неговият социален капитал“, Годишник на УНСС-2012.

³ Бурдийо, П., 2005. „Практическият усет...“, С.

социалният капитал прониква на всички нива и е ресурсът, който може да се използва от имигрантите и институциите на приемащите общества за интеграция, но той задвижва и процеса. Разбира се, при наличието интензивна „социална работа“ по поддържане на контакти, което означава личностна детерминираност на успеха при интеграцията, някои хора не могат да поддържат широки социални мрежи, които да генерират социален капитал, и тук идва мястото за работа на държавните институции и политиките за интеграция на имигранти.

Ресурсът на мрежите и социалния капитал може да бъде оползотворен още повече при формиране на адекватни политики от страна на приемащото общество. Възможност за използването на социалния капитал от имигрантите като ресурс, вграден в социалните мрежи, намира своето изражение най-вече като помощ при първоначалния етап на миграцията. Връзката между социалния – имигрантски капитал, и мрежите е осигуряването на достъп до желани ресурси: помощ от националната общност относно информация за работни места и за законодателни условия на местната имиграционна политика, възможност за получаване на заеми, осигуряване на подслон.

Горното го потвърждават данни от изследването „Социални мрежи и социален капитал на имигрантите в България“.

* Диаграмата показва отговорите на извадката от икономически имигранти в изследването „Социален капитал и социални мрежи на икономическите имигранти в България“, N=32. Процентите са сумарно повече от 100, защото респондентите са давали повече от един отговор.

Фигура 6. Общностната взаимопомощ в първоначалния етап на миграция

Сред изследваните имигранти преобладава помощта, свързана с езиковата бариера. Имигрантите в България са помогнали на свои новодошли приятели също и чрез въвеждане в социалната среда на общността и с намиране на работа. Относно помощта, която те са получили от своята национална общност в България, освен с преводи, това е даването на подслон и помощ при намирането на собствена квартира за живеене. Това са най-проблемните „зони“ на първоначалните етапи на имиграция – намирането на подслон и езиковата бариера, непосредствено следва и намирането на работа. Данните потвърждават важността на социалните мрежи в първоначалните етапи на имиграция, както и в последващите трудности при намирането на работа.

Социалните миграционни мрежи продължават да са плодотворни за имигрантите, защото по-голяма част от участвалите икономически имигранти в изследването разчитат на близки и приятели за намирането на работа. Смущаващо е отсъствието на помощ от държавни институции както при пристигането на имигрантите, така и в процеса на търсене на работа. Те не разчитат и не ползват услугите на бюрата по труда. В дълбочинните интервюта не се спомена също така за информационните центрове за имигранти, които съществуват в София и Бургас, респондентите дори не знаеха за тяхното съществуване, не бяха имали контакт с други български обществени институции освен МВР. Икономическите имигранти по-скоро разчитат на препоръки от приятели и самостоятелно търсене на работа чрез сайтове за обяви, отколкото в бюрата по труда или частни HR агенции. Това може да се обясни и с липсата на информираност относно функциите на тези институции на пазара на труда в България сред имигрантите или с липсата на обявени подходящи работни места в тях.

По отношение на интеграцията на пазара на труда на имигрантите в България се очертава нещо много важно – осланянето основно на социалните мрежи от близки и приятели за намиране на работа. Значителна част от респондентите заемат настоящото си работно място благодарение на социалните мрежи: работят във фирма на приятели или са препоръчани от приятели и близки за съответната позиция.

Таблица 2. По какъв начин си намерихте работа в България?

	Брой	Относителен дял
1		2
Фирмата в която работя е на мои приятели, близки	5	21%
Приятели, близки ме препоръчаха за мястото на което работя в момента	10	43%
С помощта на частна агенция за работа	0	0%
Стартирах собствен бизнес	2	8%

Продължение

1	2	3
С помощта на бюро по труда	0	0%
Сам чрез сайтове за работа, обяви	4	17%
Не отговорил & system missing	11	34%
Общо	32	100

Може да се каже, че тезата на Грановетер за важността на слабите връзки при намирането на работа важи и за имиграционните социални мрежи. Кое то пък означава, че интеграцията на пазара на труда на имигрантите е следствие на външнообщностен ресурс. Този външнообщностен ресурс, който се описва като социален капитал тук придобива формите на доверие и реципрочност. Доверие, тъй като се разчита на помощ в първите най-трудни моменти на миграцията и реципрочност в помощта. Реципрочността при помощта – при двете променливи, използвани за измерването ѝ: „Като се върнете назад, помагали ли са ви ваши сънародници при пристигането ви в България?“ и „По какъв начин сте помагали на ваши сънародници в България“, имат съответно по 6 и 7 отговора, което прави 42 двойки (angl. „pairs“) комбинации от видове помощ в двете посоки (например „Помогнали са ви да намерите работа“) „подслонили сте ги вкъщи“ е една такава двойка). Следвайки тезата на Грановетер, че поддържането на слаби връзки изисква инвестиции от време от страна на индивидите, важно за интеграцията на имигрантите е в кои видове помощ се наблюдава реципрочност. Отново на базата само на извадката от изследването, изключваща респондентите със статут на бежанци и студентите, данните показват зависимости (*Assymp. Sig. < 0,05 при χ^2 теста*) при следните девет двойки в таблицата по-долу:

Таблица 3. Реципрочност при помощта в първите етапи на миграцията

	N	ПО КАКЪВ НАЧИН СТЕ ПОМАГАЛИ НА ВАШИ СЪНАРОДНИЦИ В БЪЛГАРИЯ?	ПОМАГАЛИ ЛИ СА ВИ ВАШИ СЪНАРОДНИЦИ ПРИ ПРИСТИГАНЕТО ВИ В БЪЛГАРИЯ?
Двойки отговори, при които се наблюдава зависимост:	1	Намерили сте им работа	Намерили са Ви работа
	2	Подслонили сте ги вкъщи	Превеждали са Ви при необходимост
	3	Подслонили сте ги вкъщи	Помогнали са Ви да си намерите жилище
	4	Запознали сте ги с Ваши приятели	Намерили са Ви работа
	5	Запознали сте ги с Ваши приятели	Давали са Ви пари назаем
	6	Помогали сте им с езика, превеждали сте им при нужда	Намерили са Ви работа
	7	Помогнали сте им да си намерят жилище	Намерили са Ви работа
	8	Помогнали сте им да си намерят жилище	Помогнали са Ви да си намерите жилище
	9	Давали сте им пари назаем	Давали са Ви пари назаем

От представената таблица се вижда, че с най-ниска реципрочност е двойката, в която участва заемането на пари, докато най-често срещана реципрочност има при помощта, свързана с жилище – подслон или намиране на собствено. При помощта за намиране на работа, жилище и пари назаем реципрочността е еднаква по вид и в двете посоки: помогнали са на новопристигналите да си намерят жилище и съответно те са получили подобна помощ, заели са пари на близки, но са получили заем, както и намерили са работа на познати имигранти и те самите са си намерили работа чрез познати сънародници.

В полето на миграционните мрежи интеграцията е процес на насищане на социалния капитал както на имигрантите, така и на приемащото общество. Имам предвид, че при използване на ресурса на социалния капитал за интеграция не може да бъде подминато общественото мнение и стереотипите, битувачи в приемащите общества. В проучване за България на Европейското социално изследване се определят две основни разграничения на възприемането на имигрантите в България: отношението към имигранти с българска етническа идентичност и към имигранти с небългарска идентичност. Както показва данните, отношението към имигранти с българска етническа идентичност и самосъзнание – т.е. „от същата етническа група като повечето хора в България“,

каквито са българите, е сравнително най-благоприятно. За разлика от тази група отношението към имигрантите с небългарска идентичност е по-негативно и диференцирано – според възрастта, образованието и статуса на пазара на труда. С повишаването на благосъстоянието, образованието и с приближаването към големите градове толерантността расте, но все пак повечето респонденти клонят към ограничителни мерки спрямо наплива от чужденци към страната.¹

Не са изключени и негативни влияния от включването в миграционни мрежи и негативно действие на социалния капитал – например, когато има отказ от реципрочност в помощта, липса на доверие или измамничество. Изследователи на имигрантските общности в транзитни страни² като България посочват, че въпреки факта, че „силни“ връзки³ – като роднинство и близки приятели, помагат на имигрантите чрез парични трансфери и правна помощ, „слабите“ връзки на имигрантите в страните дестинация могат да бъдат потискащи, проблематични и експлоататорски. Иранската общност от имигранти в Турция систематично е подвеждала новопристигналите иранци да лъжат пред офиса на UNHCR, като представят измислени истории за причините на миграцията си. Някои от иранските имигранти дори припечелвали с писането на подобни лъжливи истории, които продавали на новопристигналите. Много от имигрантите участвали в споменатото изследване на иранците, пристигащи в Турция, признават, че са били жертви на собствената си иранска общност поради нелоялност, лъжи, подвеждане; споменава се даже и за сексуално насилие.

Пред така формулираната основа за социологически анализи върху социалните мрежи и миграциите стоят и други предизвикателства. Такова е например джендър перспективата към миграциите. Включването ѝ е важно за актуализиране на теоретичната база поради промяната в самите миграционни процеси: днес повече от половината мигранти са жени. Съвременните промени в семейството също налагат обогатяването на миграционните анализи с джендър перспектива: промяната на ролята на жената, особено след последната световна финансова криза, която засегна предимно мъжки професии, изменения във формите на семейството – разширени семейства, еднополови такива, майки, отглеждащи сами децата си и бащи в същото положение.

Формулирането на термина „семеини стратегии“ е опит за джендър перспектива към миграциите с аналитичен потенциал относно посоката и интензитета им. Особено значение за разкриване вземането на решения за миграция всъщност има евентуален отговор на въпроса „Чи стратегии анализираме?“, защото семейството не е хомогенна структура откъм вземането на решения.

¹ Нончев, А., Енчева, С., „Отношението към чужденците: европейски варианти на (не) толерантността“ в „Благополучие и доверие: България в Европа? Сравнителен анализ по Европейското социално изследване, 2006/2009, колектив, изд. Изток-Запад, 2010 г.

² Akcapar, „Rethinking migrants networks and social capital: a case study of Iranians in Turkey”, The Author Journal Compilation, IOM, 2009

³ Granovetter, M, „The strength of weak ties”, AJS, 1973

Според С. Кастелс всички изследователи на миграциите се сблъскват с ограничения по отношение на ресурси и време и не всяко изследване може да засегне дълбоки методологически проблеми. Но всеки изследовател трябва да осъзнава широките импликации на изследваната тема и разнообразните сили, които обуславят социалното съзнание и действие¹. Мрежовият подход дава възможност на тези широки импликации и работи срещу издигането на „аналитични стени“ в изследователските полета.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бошнаков В., В. Минчев, 2007. „Ефекти, профил и поведение на завръщащите се емигранти в България“, В: „Студии за ускорено развитие на българската икономика“, ИИИ при БАН.
2. Ванкова, З., 2012. „България в международния индекс за интеграция на имигранти“, сп. *Социологически проблеми*, 1-2.
3. Ганев, Г. 2005. „Корупция в съвременна България: аналитичен обзор“, гл. VII.
4. „Икономически преглед“, издание на БНБ, 01.2014 г.
5. Маркова, Е., 2013. „Теории за международната миграция“, В: „Българската емиграция: теории, политики, емпирични изследвания“, колектив: Минчев, В., Е. Маркова, М. Мишева, И. Христова-Балканска, В. Гоев, Й. Калчев, Изд. Икопис, София.
6. Мирчев, М., 2011. „Текстове: покана за социология 2“, Изд. Асса-М.
7. Нончев, А., С. Енчева, 2010. „Отношението към чужденците: европейски варианти на (не)толерантността“ в „Благополучие и доверие: България в Европа?“ Сравнителен анализ по Европейското социално изследване, 2006/2009, колектив. Изд. Изток-Запад.
8. Петков, К., 2009. „Имиграция, идентичност и гражданство: българската ситуация и европейският контекст“, сп. *Социология*, кн. 2.
9. Ракаджийска, Т., 2009. „Социален капитал ...“, В: Колев, Б., Т. Ракаджийска, М. Стоянова, С. Тодорова, „Културни адаптации на българския бизнес в процеса на евроинтеграция“, УИ „Стопанство“.
10. Стоилова, В., 2012. „Човекът и неговия социален капитал“, Годишник-2012 на УНСС.
11. Грановеттер, М., 2002. „Экономическое действие и социальная структура: проблем укорененности“, *Экономическая социология*, том 3, n 3.
12. Аксар, 2009, „Rethinking migrants networks and social capital: a case study of Iranians in Turkey“, *The Author Journal Compilation*, IOM.

¹ Castels, S., 2013. „Understanding the relationship between the methodology and methods“ in C. Vargas-Silva “Handbook of Research Methods in Migration”, Edgar Publishing House.

13. Burawoy, M., 1976. The functions and reproduction of migrant labor: comparative material from Southern Africa and the United States, *AJS*, volume 81, nr. 5.
14. Castels, S., M. Miller, 2003. *The age of migration*, The Guilford Press, Third Edition.
15. Castels, S., 2013. Understanding the relationship between the methodology and methods“ in Vargas-Silva C., „Handbook of Research Methods in Migration“, Edgar Publishing House.
16. Granovetter, M., 1973. „The strength of weak ties“, *AJS*.
17. Katseli, L., R. Lucas and T. Xenogianni, 2006. „Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know?“ Development Centre Working Paper No. 250, OECD, Paris.
18. Krishna, A., E. Shrader, 1999. „Social Capital Assesment Tool“, World Bank.
19. Massey, D., 1994. „The social and economic origin of immigration“, *Bulletin of the Inter-American Bulletin of the Inter-American Parliamentary Group on Population and Development*: <http://www.thesocialcontract.com/pdf/four-three/massey.pdf>
20. Massey, D., 1996. „Worlds in motion“, Clarendon Press, Oxford.
21. MIPEX – <http://www.mipex.eu/key-findings>, последно посетен на 18.05.2015 г.
22. Piore, M. J., 1979. „Birds of passage: Migrant labor and industrial societies“, Cambridge, UK: Cambridge. University Press.
23. Slany, K., 1995. „Migracje“, Wydawnictwo Naukowe“, Warsaw.
24. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), Trends in International Migrant Stock: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/migration/index.asp?panel=1>

МРЕЖОВИЯТ ПОДХОД ЗА АНАЛИЗ НА МИГРАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ

Резюме:

Настоящата студия е посветена на миграционните процеси в международен план. В изследователското ѝ поле е разгърнат теоретичният потенциал на мрежовия подход към миграциите, в търсене на отговори на въпросите: Как възникват в научното поле и какво внасят в него мрежовите теории? Кой са теоретичните понятия, ключови за миграциите и тяхното изследване? Основната теза на студията се свежда до твърдението, че днес мрежовите теории са най-адекватният теоретичен подход към миграциите, с епистемологичен заряд за анализ на интеграцията на имигрантите посредством социалния капитал.

Социалните мрежи позволяват да видим миграциите на само, като индивидуални решения на мигриращите, а и като общо следствие – продукт на междуперсонални интеракции, вградени в икономическата и политическата среда. Те разкриват същността на съвременните миграционни процеси като „самоподдържащи се“, уравновесяват микро- и мезоравнището на анализа: има място за цяла поредица от субекти: семейство, приятели, работодатели. Позволяват пресягане и към макрониво: парични трансфери, информационни трансфери и миграционни политики. Миграциите се поставят в континуума на процеса „миграция-интеграция“, който да бъде анализиран чрез социалния капитал на участниците в миграционни мрежи.

Направен е опит за представяне на възможностите пред интеграционния процес на имигрантския социален капитал. Анализът е подкрепен с данни от: емпирично социологическо изследване на тема „Социални мрежи и социален капитал на имигрантите в България“, проведено в рамките на проект, финансиран по НИД на УНСС през 2014 г.; публикации на БНБ за емиграционните трансфери; изследвания на Световната банка за миграционните парични трансфери в определени държави, както и от данни на Евростат. Представени са и някои основни параметри на европейската миграционна политика посредством добри практики и стратегически документи.

Ключови думи: теория на мрежите; миграции, социален имигрантски капитал.

JEL: J61, F22, Z13.

NETWORK ANALYSIS APPROACH TO MIGRATION PROCESSES

Abstract:

The study examines international migrations as a network theory object. The research field spreads through the question: What is the analytical potential of network theories in migration? What are the theoretical concepts, key for migrations processes and research? The main thesis of this study is limited to the statement that today network theories are the most appropriate analytical approach to migration with epistemological potential to improve integration through social capital.

Network theories allow us to see migration not only through individual decisions of migrating but as a general result – product of interpersonal, interactions, embedded in the economic and political environment; reveals the essence of contemporary migration as a „self-sustaining“; balanced micro and meso level analysis – there is room for a whole range of subjects: family, friends, employers. Reaching also through macro level: remittances, information flow and migration policies.

Migrations are placed on a continuum that can be analyzed through the social capital of the participants in the migration networks. An attempt was made to present the possibilities for the integration process of social immigrant capital. The analysis is supported by data from: an empirical study on the topic „Social networks and social capital of immigrants in Bulgaria“ conducted within the project financed by the Research Activity of University of National and World Economy in 2014, publications of the National Bank of Bulgaria; World Bank researches, data from Eurostat and some basic parameters of the European migration policy, best practices and strategic documents.

Key words: network theory, migrations, immigrant social capital.

JEL: J61, F22, Z13.